

AZƏRBAYCAN XALÇAÇILIQ SƏNƏTİNDƏ IMPRESSIONİZMİN ƏLAMƏTLƏRİ

Arzu Zeynalova,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Təsviri incəsənət və
OTT kafedrasının müəllimi, sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
xalçaçı rəssam, Rəssamlar İttifaqının üzvü
e-mail: arzu.zeynalova.1987@mail.ru

UOT: 746; 75-051

Xülasə. Məqalədə impressionizm cərəyanının əlamətlərini Azərbaycan xalça sənətində araşdırmağı qarşımıza məqsəd qoyduq. XVIII əsrdən əvvəlki dövrlərdə toxunmuş xalçalar bugünümdə gəlib çatmasa da, 2500 (iki min beş yüz) il əvvələ aid Altay dağlarında tapılmış “Pazırık” xalçası türk xalqlarına aid edilir. Bu xalçada olan ornament və dekorativ insan və maral təsvirləri Azərbaycan xalça elementlərini xatırladır. Bu da şərqdə, xüsusilə Azərbaycanda xalça sənətinin nə qədər qədim tarixə malik olduğunu bir daha sübuta yetirir.

Açar sözlər: impressionizm, Azərbaycan xalça sənəti, Qarabağ Xalça Məktəbi, Ü.Hacıbəyli, L.Kərimov, “Koroğlu”, “Leyli və Məcnun”.

Key words: impressionism, Azerbaijani carpet art, Karabakh Carpet School, U.Hajibeyli, L.Karimov, “Koroglu”, “Leyli and Majnun”.

Ключевые слова: импрессионизм, Азербайджанское ковровое искусство, Карабахская школа ковроткачества, У.Гаджибеيلي, Л.Керимов, «Короглу», «Лейли и Меджнун».

Məlum olduğu kimi, xalçaçılıq sənəti Azərbaycanın ən qədim tarixə malik xalq yaradıcılığı ilə təşəkkül tapan dekorativ-tətbiqi sənət növüdür. Xalçaçılıq böyük mədəniyyətə və qədim tarixi ənənələrə malik xalqlara məxsus sənətdir. Lakin əfsuslar olsun ki, zaman keçdikcə köhnəlib sıradan çıxaraq XVIII əsrdən əvvələ aid xalça və xalça məmulatları bu günümüzədək gəlib çatmamışdır. İlk zamanlar insanların məişətdə kütləvi olaraq istifadə etdikləri xalça və xalça məmulatları hər bir evdə toxunduğu üçün xalça toxumaq demək olar ki, insanların gündəlik həyat tərzinə çevrilmişdir. Azərbaycanda, xüsusən

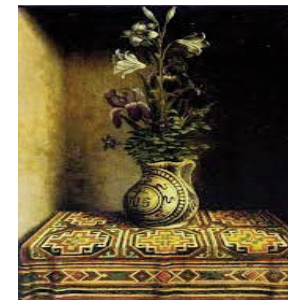
də Təbrizdə keçəçiliklə başlayan xalça sənəti sürətlə inkişaf etmiş və tədricən məişət əşyası olmaqla yanaşı, dekorativ və estetik zövqlə toxunaraq sənət əsəri kimi yaradılmağa başlanmışdır.

Xalça gözəl əl işi olmaqla yanaşı, həm də məişətdə istifadə oluna biləcək qiymətli əşyadır. “Palaz” (keçirmə üsulu), “Kilim” (sədəvdolama) “Vərni”, “Şəddə”, “Sumax” (mürəkkəb dolama) və “Xovlu xalça” (ilmə-süyyün) ardıcılığı ilə dörd dövr keçən xalça sənətinin ən son mərhələsi, yəni xovlu xalçaların toxunmasında artıq həndəsi naxışlarla yanaşı, nəbati naxışlar da əks olunurdu.

İpək yolu üzərində yerləşən Azərbaycan tarixi boyu demək olar ki, dünya tacirlərinin, səyyah-

ların, sənətkarların, mühüm dövlət nümayəndələrinin, alim və tədqiqatçıların maraq obyektinə çevrilmişdir. Azərbaycan xalçası hələ tarixən onların diqqətini çəkmiş və bu xalçaları müxtəlif yollarla öz ölkələrinə aparmağı şərəf bilirdilər. Buna sübut olaraq Avropa rəssamlarının əsərlərində Azərbaycan xalçalarının yer almasını nümunə göstərə bilərik.

Qarabağ Xalçaçılıq Məktəbinə aid xalçanı Hans Memlingin “Still Life With A Lug Flovers” əsərində görürük. Hans Memling Flamand rəssamı olub, 1430-1440-cı illərdə doğulduğu təxmin edilir.

Hans Memling “Still Life With A Lug Flovers”

Qarabağ Xalça Məktəbi

Quba Xalçaçılıq Məktəbinə aid “Zeyvə” xalçasını (Madonnanın ayağı altında) Jan Van Eyckin “The Madonna With Canon Van Der Paele” əsərində yer aldığını da nümunə göstərə bilərik. Rəssamın doğum tarixi dəqiq bilinməsə də, 1441-ci ildə öz vətəni Hollandiyada vəfat etdiyi məlumdur. Bundan başqa, bir neçə avropalı rəssamın rəsm əsərlərini də nümunə göstərmək olar. Bu əsərlər əyani şəkildə bir daha Azərbaycan xalçalarının hələ XVIII əsrdən əvvəlki zamanlarda da dünyanın başqa yerlərində tanınıb seviləliyinə işarədir.

Məlum olduğu kimi, impressionizm XIX əsrin 60-70-ci illərində Fransa təsviri sənətində yaranmış cərəyandır və “impression” sözündən olub, “təəssürat” deməkdir. K.Mone, O.Renuar, A.Sisley, K.Pissaro, E.Deqa bu cərəyanın inkişafında xüsusi rolu olan rəssamlardır [1. s. 161]. Bu rəssamların əsərlərində impressionizmin bütün xüsusiyyətləri yer almışdır. Azərbaycan xalça sənəti üzərində araşdırma apardığımız üçün onlar arasında bir neçə xüsusda əlaqə olduğunu düşünürük. Artıq XVI əsrdə Avropaya aparılan xalçalar rəssamların diqqətini çəkmiş və onlardan əsərlərində istifadə etmişlər. Bu da bizi

düşündürür ki, bəlkə də Azərbaycan xalçaları Avropada növbəti illərdə yaranacaq cərəyanlara müəyyən səviyyədə öz təsirini göstərmişdir. Məsələn, Manenin 1862-ci ilə aid olan “Valensiyalı Lola” əsərini Qarabağ xalçaları ilə qarşılaşdırsaq, “Baxçadagüllər” kompozisiyasının ara sahəsindəki qızılgül elementləri və əsasən Qarabağ xalçalarının ana haşiyəsini bəzəyən elementlərlə eyni olduğunu görürük.

Mane. “Valensiyalı Lola”

Qarabağ. “Baxçadagüllər”

Qara fonda olan böyük, qırmızı və sarı qızılgül təsvirləri nisbətən reallıqdan dekorativliyə keçərək stilizə edilmiş formada təsvir edilmişdir. Digərində isə qeyd etdiyimiz kimi, Qarabağ xalçalarına xas elementlərdir ki, bu əsərdə həmin təsvirləri qadının geyiminin əmək hissəsində də görürük [2. s. 151].

Növbəti əsər də E.Mane tərəfindən 1883-cü ildə işlənmiş “Payız” adlı tabludur. Burada da qadın portreti şərti-dekorativliklə işlənilib. Fonda isə Şərq miniatürlərində olduğu kimi, səpəlmə üsulu ilə dekorativ şəkildə işlənmiş gül-çiçək və yarpaq elementləri vardır [2. s. 175]. Eyni zamanda 1870-ci ildə O.Renuar tərəfindən işlənmiş “Viktor Şokenin portreti” əsərini də qeyd etmək olar. Burada da fonda reallıqdan tamam kənar şəkildə miniatürdə olduğu kimi, nisbətən stilizə edilmiş yarpaq və çiçək təsvirləri əks edilmişdir. Portret, öz növbəsində, konkret cizgilər olmadan işlənilmişdir [2. s. 195].

Biz impressionizm cərəyanına aid əsərlərdə xalça elementlərinin əlamətləri ilə yanaşı, rəng ahəngi və təzadı ilə də rastlaşırıq. Avropadan fərqli olaraq şərqdə rəng çalarları hər zaman əlvan və xoş əhval-ruhiyyədə olmuşdur. Hətta düşünə bilərik ki, fransız rəssamları da bu xalça və miniatürlərdən bəhrələnmiş ola bilərlər.

Postimpressionizmin nümayəndəsi Van Qoqun həyatını araşdıran tədqiqatçıların yazdıqlarına görə o, yapon qravürləri ilə yaxından

maraqlanmışdır. Əgər belədirsə, ehtimal olunur ki, impressionist və postimpressionist nümayəndələri də Şərq xalçaları ilə, o cümlədən Azərbaycan xalçaları ilə müəyyən qədər tanış olmuşlar və bu da yeni üslubda işlənən əsərlərinə müəyyən qədər təsir etmiş ola bilər.

İmpressionizmin əsas şüarı təəssüratdır, belə anlaşıdır ki, impressionist rəssamlar realıqdan tamam kənar, öz təsəvvürlərində görmək istədikləri və ya obyektin onlara hansı dərəcədə və hansı yöndən mənə və maraq kəsb etdiyini əsas götürərək əsərlərini rəsm edirdilər. Belə isə xalçalarımıza nəzər saldıqda görürük ki, impressionizm cərəyanında olduğu kimi burada da şərtlilik əsasdır və əsrlər əvvəl baba və nənələrimiz təbiətdən doğan təəssüratlarını xalçalara ornament və süjetlərlə toxumuşlar.

Tarixə nəzər salsaq belə qənaətə gəlmək olar ki, impressionizm XIX əsrin 60-70-ci illərində Avropada rəssamlığa, daha sonra musiqiyə, ədəbiyyata və teatra öz təsirini göstərmişdir. Biz isə deyə bilərik ki, hətta Avropada impressionizm cərəyanının yaranmasından əvvəlki dövrlərdə bu cərəyanın izləri Şərq və Azərbaycan xalçalarında artıq hiss olunurdu. Azərbaycan xalça sənətində impressionizmin əlamətlərini araşdırmaqda yanaşı, Azərbaycan musiqisi və xalça sənətində müraciət olunan mövzu baxımından ortaq cəhətləri də qeyd etmək istərdik.

Azərbaycan musiqi sənətində mühüm və əvəzsiz rolu olan Ü.Hacıbəylinin bu sənətə elmi yanaşması haqqında da mütləq qeyd etmək lazımdır ki, dahi bəstəkar əsrlər boyu xalqın yaddaş süzgəcindən keçib gələn xalq mahnılarını, dastanları və bir çox musiqi, xalq yaradıcılığı nümunələrini notlarla elmi səviyyədə işləyərək tarixin yaddaşına həkk etmişdir. O, Azərbaycan muğamlarını da notlara köçürmüş, beynəlxalq səviyyədə tanınmasına və sevgi ilə qəbul olunmasına nail olmuşdur.

Ü.Hacıbəylinin Azərbaycan musiqisinə verdiyi töhfələri, Azərbaycan xalça sənətinin xalq yaradıcılığından elmi müstəviyə gətirilməsində əvəzsiz rolu olan ustad sənətkar, xalçaçı rəssam, görkəmli alim L.Kərimovun xidmətlərini də qeyd etmək istərdik. L.Kərimov uzun illər Azərbaycanın ən ucqar rayon və kəndlərini gəzərək xalq yaradıcılığının məhsulu olan xalçaları toplamış, onların üzərində tədqiqat işləri apar-

mış, öyrənmiş və öyrətməmişdir. Alimin mühüm fəaliyyəti ilə bağlı olaraq "Azərbaycan xalçaları" adlı üç cildlik kitabları nəşr edilmişdir. Bu kitablarda L.Kərimov xalça sənəti ilə bağlı bütün əsas, elmi nüansları dəqiqliklə və diqqətlə toplayaraq xalça sənətinin öyrənilməsində mühüm vəsait halına gətirmişdir.

Azərbaycan musiqisi və xalça sənətində müraciət olunan mövzularda da müəyyən qədər oxşarlıqlar nəzərimizi çəkdiyi üçün onları da qeyd etmək istərdik. Dahi bəstəkar Ü.Hacıbəyli Azərbaycanın xalq dastanı olan "Koroğlu" ilə bağlı təəssüratlarını notların süzgəcindən keçirərək "Koroğlu" operasını yazmışdır. Azərbaycan xalq yaradıcılığının bir qolu olan xalça sənətində də bu obrazlara yer verilmişdir. Toxucular bu dastandan doğan təəssüratlarını şərti-dekorativlik üslubunda stilizə edərək ilmələr vasitəsi ilə xalçalara köçürmüşlər. Buna nümunə olaraq Koroğlunun Nigari Çənlibelə gətirməsi səhnəsində üzərində əks olunan xovlu xalçaları göstərmək olar.

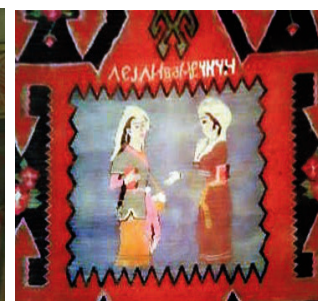

Qarabağ. Koroğlunun Nigari Çənlibelə gətirməsi. İstanbul

Eyni zamanda Məhəmməd Füzuli yaradıcılığında da musiqi və xalça sənətində "Leyli və Məcnun" obrazlarına müraciət olunmuşdur.

"Leyli və Məcnun" operasından fragment

Qarabağ. Kilim. "Leyli və Məcnun" fragment

Qarabağ. Kilim. "Leyli və Məcnun"

Xalq rəssamı E.Mikayılzadə də öz yaradıcılığında Azərbaycan musiqisini ön plana çıxararaq "Muğam üçlüyü" əsərini yaratmışdır ki, bu da xalça üzərində öz əksini tapmışdır. E.Mikayılzadənin bu xalça əsərində demək olar ki, rəng ahəngi, kompozisiya quruluşu, obrazların qismən stilizə edilmiş şərti-dekorativliklə verilmiş təsvirləri əsərə tamaşa edərkən hansısa muğama qulaq asırmış kimi təəssüratı insanı heyratə gətirir.

Nəticə. Azərbaycan sənətkarları istər musiqi, istərsə də xalça sənətində yaratdıqları əsərlərlə Azərbaycan mədəniyyətinə, incəsənətinə elə bir irs qoymuşlar ki, hər zaman bu sahələrdə çalışan mütəxəssislər bu əsərlərdən yararlanacaqlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Qısa estetika lüğəti. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı, 1970, 464 səh.
2. Калитина Н.Н. Французский портрет XIX века. «Искусство» Ленинградское отделение. 1986, 279 с.

A.Zeynalova Signs of Impressionism in the art of Azerbaijani carpet weaving

Abstract

In the article, we aim to study the signs of Impressionism in Azerbaijani carpet art. As mentioned above, although the carpets woven before the 18th century have not survived to this day, the "Pazirik" carpet found in the Altai Mountains 2,500 (two thousand five hundred) years ago belongs to the Turkic peoples. The ornament and decorative images of man and deer on this carpet are reminiscent of Azerbaijani carpet elements. This proves once again the ancient history of carpet weaving in the East, especially in Azerbaijan.

A.Зейналова Признаки импрессионизма в азербайджанском ковроткачестве

Аннотация

В статье мы стремимся исследовать признаки импрессионизма в азербайджанском ковровом искусстве. Как упоминалось выше, хотя ковры, сотканные до 18 века, не сохранились до наших дней, ковер «Пазырык», найденный в Горном Алтае 2500 (две тысячи пятьсот) лет назад, принадлежит тюркским народам. Орнамент и декоративные изображения человека и оленя на этом ковре напоминают элементы азербайджанского ковра. Это еще раз доказывает древнюю историю коврового искусства на Востоке, особенно в Азербайджане.